

EÁrchívum

Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére

(Szerk.: Héjja Julianna Erika – Sáfár Gyula)

MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2017. 364 p. ISBN 978-963-7239-73-1

Nehéz dolga van annak, aki egy ünnepi tanulmánykötetről ír kritikát. Az ünnep ugyanis kultikus viszonyulást feltételez valamilyen eseménnyel, csoporttal vagy személlyel kapcsolatban, a kritika pedig nehezen fér meg egy lapon a kultusszal. Pedig azokat a tanulmányokat, amelyek az EÁrchívum (Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére) című impozáns kötetben jelentek meg, éppen ilyen kultikus tisztelet hívta életre és fűzte egybe, így igen nehéz a kritika száraz nyelvével erről a könyvről beszélni.

Természetesen nem a kultusz okoz gondot, hiszen bármelyik kritikus, ha olvasta már Erdész Ádám tanulmányait, hallotta remekül megszerkesztett előadásait, amelyekben mindig fejből idéz hosszabbnál hosszabb szövegrészeket, vagy csak figyelte, hogyan foglalja össze jó érzékkel a Bárka folyóirat társadalomtudományi rovatának tanulmányait, az feltétel nélkül helyeselni fogja, hogy kötet jelenjen meg a kiváló tudós tiszteletére. Nem, nem ez okoz problémát. Az viszont inkább, hogy a kritika a kultusz egységes, közösségi jellegét kísérli megbontani azzal, hogy kiemel, szelektál, bírál, azaz „belemászik” a szövegekbe a maga megosztó, tiszteletet nem ismerő eszközeivel. Ennek a nehéz feladatnak a megoldására tesz kísérletet most jelen írás.

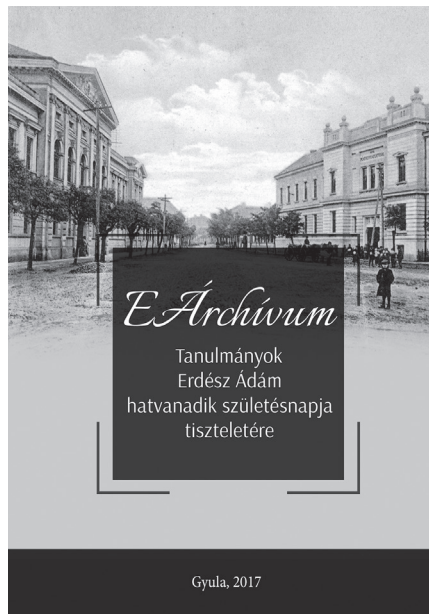
Az EÁrchívum mutatós könyv, komolyságát már kívülről jelzi a keménykötés, a finom arany-fekete címlap egy régi képpel, amin a gyulai városháza és a vele szemben álló Békés Megyei Levéltár épülete látható, amely intézménynek jelenleg Erdész Ádám a vezetője. A Megyeház utca aszfalozatlan idillje egyre beljebb hívja a nézőt a kötet terébe. A cím ráadásul ötletes, monogramjával megidézi az ünnepelt személyt, utal a foglalkozására is, de átvitt értelemben az értékek megőrzésének fontosságát is jelöli. Ha az alcím jelöletlen dupla birtokosa zavarja is a szemünket, azért mindenképpen elismerhetjük, hogy az ünneplőknek reprezentatív könyvet sikerült összeállítaniuk.

A szövegek sorát Szabó Ferencnek és Sáfár Gyulának humorral fűszerezett köszöntője nyitja, amelyben olvashatunk az ünnepelt életéről, tanulmányairól, pályafutásának fontosabb állomásairól. Ehhez kapcsolódik egy „Tabula gratulatoria”, ahol ismert közszereplők, híres irodalmárok, kiváló tudósok neveit olvashatjuk.

A könyv huszonöt tanulmányt tartalmaz hat ciklusra bontva, a végén pedig Erdész Ádám írásainak impozáns válogatott bibliográfiáját böngészhetjük tizenhat oldalon keresztül. Az ünnepi tanulmánykötetek „átka” azért ezt a könyvet is sújtja,

mégpedig az, hogy az ilyen kötetekbe túlságosan sokféle tudományos téma, egymástól eltérő megszólalásmódok kerülnek egybe a kultusz egységesítő miliójében. Ezt a problémát a szerkesztők úgy próbálták megoldani, hogy nagyjából tematikus egységeket hoztak létre az értekezésekből. Az első ilyen, a „Források, kútfők, töredékek” szövegközléseket tartalmaz, a második, a „Hatalom, diktatúra, megtorlás” pedig a kommunista diktatúra bugyraiba kalauzolja az olvasókat. A „Körben – család, közösség, társadalom” már egy nehezebben körvonalazható szövegcsoporthoz, hiszen egy fogalomtörténettel foglalkozó tanulmány kerül egy várostörténeti (vagy katasztrófátörténeti) és egy kultusztörténeti értekezés mellé, amit egy Küry Albert alispán működéséről szóló és egy polgári szokásokról írt tanulmány egészít ki ciklussá. A negyedik rész, az „Arcvonalak, portrék, karakterek” nagyjából egyes emberekről ad leírást, amit a „Békés megye forrásvidékén” című ciklus hat, a címben jelölt térséghez kapcsolódó tanulmány követ. Ezekből némileg különválnak az „(Igazgató) Úr ír”, ami az ünnepeltet méltató írást és a már említett bibliográfiát tartalmazza. Ám nemcsak témára nézve sokszínű a kötet, de többféle műfajt is magába foglal. Szövegközlések (melyeket a szerkesztők jó érzékkel fésültek egybe, egy ciklusba), tanulmányok, sőt egy adattár is olvasható itt. Mellettük Erdmann Gyula egy lábjegyzet nélküli, egyébként kiváló összefoglaló esszét írt a kötetbe az ’56 utáni Békés megyei megtorlásról, Elek Tibor pedig Erdész Ádám irodalmár-pályafutását felvázoló, szintén remek esszével gazdagította a könyvet. Nem volt hát könnyű dolguk a szerkesztőknek, Héjja Julianna Erikának és Sáfár Gyulának, akik igyekeztek a legideálisabb megoldást megtalálni: téma szerint, azon belül pedig nagyjából kronológiai sorba rendezni az írásokat.

A kötet címében is megjelenő archívum jelleget a szövegközlések emelik ki leginkább. Tilcsik György a Mezőhegyesi Cs. kir. Ménesről közli Kunits Mihály 19. századi ismertetőjét, kapcsolódva egyrészt Erdész Ádámnak a mezőhegyesi ménesről szóló munkájához, másrészt felhívva a figyelmet a 19. századi utazók értékes leírásaira. A szöveg olvasását megfelelő jegyzetanyag segíti, Kunits szövegét pedig térkép is kiegészíti (sajnos két lapra szabdalva, nehezen áttekinthető módon). Pajkossy Gábor, a kiváló történész Kossuth egy korai szövegét közli „Critikai töredékek” címmel 1832 decemberéből. Gecsényi Lajos Bartók László zágrábi főkonzul 1941-es naplójából választott egy izgalmas szövegrészt Jugoszlávia német támadás előtti utolsó időszakából. Az így megismert nagyon szimpatikus politikus nemcsak reálisan mérte fel a térség országainak lehetőségeit, de saját gondolatainak, érzéseinek és félelmeinek leírásával emberközeli is tette ezt a naplót. Az utolsó szövegközlés Nagy Mihály Zoltán tollából származik, aki Márton Áron, gyulafehérvári püspök egyik, a Szekuritáté által lehallgatott beszélgetését tárja az olvasók elé. Összefoglalóan elmondható a szövegközlésekről, hogy még laikusok számára is izgalmas olvasmányok lehetnek, bár a jegyzeteket talán egységesíthették volna a szerkesztők (Kunits Mihály szövegében lábjegyzetek segítik a tájékozódást, a Kossuth Critikai töredékeiben viszont a szöveg előtt kapnak helyet a magyarázatra szoruló részek leírásai).

A második ciklust indító tanulmányt Mikó Zsuzsanna írta „A magyar népbíróági rendszer megszervezése, 1945–1949” címmel, melyben a szerző a második világháború után megalapított különös-különleges igazságszolgáltatási fórum történetének leírására vállalkozik. A kronologikus rendben haladó, jól argumentált írás megfelelő összefoglalóját adja a témának. Olyannyira, hogy az olvasónak kedve támad néhány peranyagot részletesebben megvizsgálni (ez sajnos szétfeszítette volna a tanulmány kereteit). Erdmann Gyula, ahogy azt korábban jeleztem, egy olvasmányos, remek esszében vázolja fel Békés megye sorsát az 1956-os események után. A megtorlás kegyetlenségét emberi sorsok bemutatásával érzékelteti, kiemelve, hogy a forradalom idején választott vezetők békésen és problémamentesen vitték a települések ügyeit, amit sajnos a forradalom után „meg kellett torolni...” Völgyesi Orsolya hasonlóképpen tárja elénk az 1950-es évek abszurd valóságát a Fekete Gabriella és társai ellen indított per leírásával. A per kiválóan reprezentálja a kommunista diktatúra egyház- és közösségellenességét és azt a groteszk paranoiát, ami arra készítette a hatalmat, hogy egy katolikus közösségben szinte rendszerellenes kémszervezetet lásson. Ő. Kovács József „A kollektivizálás Békés megyei történetéről” című tanulmánya bevezetőjében kiemeli, milyen fontosak a források egy olyan esemény reális megítélésénél, amelynek részletei az „elfojtott emlékezetbe” kerülnek. Nem véletlen tehát, hogy az értekezés egészen kiváló forrásanyaggal dolgozik, gyakran és hosszan idézve a szövegekből. A második ciklust Cseh Gergő Bendegúz és Tóth Eszter közös tanulmánya zárja az állambiztonsági szervek számítógépes nyilvántartásáról.

A témát (és hosszúsága miatt egy kicsit az olvasót is) kimerítő írás precízen gyűjti egybe a gépi adatfeldolgozás és -tárolás lépcsőfokait a számítógépek hőskorától egészen a rendszerváltás időszakáig. Az utolsó rész viszont közli, hogy nem tekinthetők hitelesnek forrásoknak a számítógépek segítségével kezelt adatok, egyben felhívja a figyelmet a papír alapú iratok kritikus kezelésére is.

A harmadik ciklusban Kövér György egy fogalomtörténeti tanulmányban vezeti végig a 20. század végén újra népszerűvé váló „civil társadalom” fogalmának történetét Arisztotelész premodern szóhasználatától kezdve Concha Győző 20. századi társadalom-fogalmáig. A tanulmány nagy érdeme, hogy a fogalom 19. századi magyar recepcióját áttekintve olyan gondolkodókra hívja fel a figyelmet, mint például Lukács Móric, Hunfalvy Pál vagy Eötvös József, akik európai műveltségű politikusként kísérletet tettek a fogalom leképezésére és hazai alkalmazására. A tanulmány sajnos azt írja: „nincs itt tér a legújabb nemzetközi eredmények részletes összefoglalására”, pedig az értekezést értelmező olvasó talán erre is kíváncsi lett volna. Gyáni Gábor „A katasztrófátörténet és várostörténet mezsgyéjén” című tanulmányában a 18. és 19. század legmegrázóbb magyarországi tüzeseteit gyűjtötte össze, amelyek egész városrészeket taroltak le, bemutatva a katasztrófák kiváltó okait, az ellenük megtett intézkedéseket és azt az irigylendő társadalmi összefogást, ami a városok újjraépítéséhez vezetett. Sokkal szívderítőbb témáról, a nyíregyházi közösségi ünnepekről írt tanulmányt Kujbusné Mecsei Éva, aki a nyíregyházi 1824-es birtokba iktatási ünnepségtől kezdve annak százéves évfordulójáig rajzolja meg ezeknek a kultikus eseményeknek a jellemzőit, amit érdemes lett volna talán más városok hasonló ünnepeivel párhuzamba állítani, hogy láthassuk egyedi, különleges vagy a korban szokásos jellemzőjét egy-egy megemlékezésnek, szoboravatásnak. A Küry Albert, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei alispán működését tárgyaló tanulmány Fülöp Tamást dicséri. A dualizmus kori szegénygondozás és gyermekvédelem úttörőjéről készült leírás egyben tisztelgés is Küry alispán előtt. A harmadik ciklust Bódán Zsolt olvasmányos tanulmánya zárja a házasságkötés szokásrendjéről, a témát a Ladics család példáján bemutatva. Az értekezés írója remek érzékkel kapcsolja össze a korszak etikettjéről írt szövegeket a családi levelezésben talált dokumentumokkal, eljutva a párváltástól az ifjú pár közös életének első időszakáig.

Az arcvonások, portrék, karakterek ciklus írásai mind tudósokról szólnak: Szendiné Orvos Erzsébet egy „Levéltárosok arcképcsarnoká”-val lepte meg Erdész Ádámot születésnapja alkalmából, Katona Csaba Békés megye és Balatonfüred kapcsolatáról írt, bemutatva a fürdőváros és a régió gyér, ám annál érdekfeszítőbb viszonyát, három izgalmas személyiségen keresztül. Ráczy György Márki Sándorról mint középkorkutatóról értekezik, különösen annak a Dózsa György-féle parasztfelkelésről írt könyvéről, kimutatva annak tévedéseit és azt, hogyan tartották magukat a benne leírtak még hosszú ideig történelmi tényekként. A ciklus végén Füzesné Hudák Julianna tanulmányát olvashatjuk, aki kultikus hangtól sem mentesen írt Szilágyi Ferenc és

a Kner család kapcsolatairól úgy, hogy közben Szilágyi költeményeit is hosszan vagy teljes terjedelmükben idézi.

A Békés megyéhez kapcsolódó íráskorát Blazovich László nyitja egy érdekesítő tanulmánnyal, ami az Alföld földrajzi viszonyainak kialakulásáról, a Körös-vidék vízrajzáról és az itteni középkori településrendszerről szól. Különösen értékes ez az írás, hiszen egybegyűjti a térség falvainak neveit (azokat is, amelyeknek helyéről ma már nem tudunk), ráadásul az olvasó a mellékletben közölt térkép segítségével könnyen tájékozódhat a középkori Körös-vidéken. A kora újkorba lép át Kenyeres István tanulmánya, „A gyulai vár és uradalom kamarai vizsgálata 1564-ben”, ami a költséges magyar végvár ostromot megelőző utolsó előtti évét dolgozza fel. Legfőbb érdeme, hogy felszámolja a várkapitányról elterjedt áruló-mítoszt, és úgy mutatja be Kerecsényi Lászlót, mint aki mindent megtett, hogy Gyulát megfelelően felkészítse a török támadásra. Dusnoki-Draskovich József folytatja az ünneplők sorát, aki Gyulának és Békés megyének a történetét foglalja össze a 17. század végétől 1735-ig. A török korba is visszanevező értekezés a teljesen lenullázott megyének a Rákóczi-korban betöltött szerepéről és a betelepítés időszakáról ad remek összefoglalót. Kereskényi Miklós szintén Gyuláról jelentetett meg tanulmányt a kötetben, ami az uradalom jobbágynak adózásáról szól. Levéltári források alapján sorra veszi a különböző adónemeket, és teljes körű képet nyújt a 18. század első felének terheiről, hozzátevé, hogy egyáltalán nem volt rossz dolog ebben az időszakban a gyulai uradalomban élni. Csepregi Zoltán egy különleges életrajzi adattárat közöl a kötetben a 18. századi Békés vármegyei evangélikus lelkészekről, tekintélyes levéltári, kéziratári és szakirodalmi listát csatolva mellé azokról a dokumentumokról, amelyekből a lelkészek adatait gyűjtötte ki, valószínűleg rendkívül sok munkával. Szögi László a Mezőhegyesi és Szarvasi Evangélikus Líceum hallgatóiról gyűjtött adatokat rendszerezte. A tanulmány ezeknek a hiánypótló intézményeknek a hallgatóiról gyűjt egybe több értékes jellemzőt, közérthető táblázatokba rendezve, megfelelő magyarázattal ellátva.

A tanulmányok sorát Elek Tibor esszéje zárja. Ez a zárszónak is beillő írás Erdész Ádámot a levéltárosok és történészek által talán kevésbé ismert oldaláról mutatja meg, irodalmármént beszél róla. Széleskörű érdeklődésének útját ezen a területen társadalomábrázolással kapcsolatos irodalmi művekről írt kritikák, a régió prózatermésének kiváló darabjairól alkotott recenziók és irodalmi igényű esszék jelzik.

Mindent mérlegelve elmondható, hogy a kötet – jóllehet tanulmányai, szövegközlései, esszéi meglehetősen sokszínűek – egyrészt méltó megünneplése egy kiváló tudós eddigi életművének, másrészt a könyvespolc díszé is lehet, kulcsin és belbecs alapján egyaránt.

Dávid Péter